

KAMIL ŠTĚPÁNEK

UNIwersytet IM. MASARYKA W BRNIE

W kwestii wymiaru medialno-metodycznego historii rodziny w nauczaniu historii w szkole podstawowej

Family History as Media and Methodological Inspiration
for History Teaching

Abstract: The text of the contribution is inspired by relationships and issues arising from communication among parents, children, grandparents and grandchildren. It ensues from such terms as generation crisis, cohesion, cultivation of common values or family topics. It deals with family history captured in a family amateur movie, which is an appropriate media of alternative school and out-of-school pupils' activities. Within its framework the pupils can become aware of their own roots and evolution of their family histories, or how their histories were influenced by „the great history”. The presentation methodology of the summary of these pupils' explorations of private family materials used in history lessons forms an inseparable part.

Keywords: methodology of history; history teaching; family amateur movie; family history.

Po przystąpieniu Republiki Czeskiej do Unii Europejskiej ekonomika ulega procesowi globalizacji, granice pełnią rolę formalną. Jedynym rzeczywistym narodowym kodem – PIN, staje się teraz historia, kultura i język narodowy. Ważnym elementem identyfikacyjnym jest także historia rodziny. Jej poznanie jest równocześnie biletem wstępu do rodziny Europejczyków. Cytując słowa klasyka: „Jeżeli ludzie nie wiedzą skąd przychodzą, nie będą też wiedzieć, dokąd idą.”

Poszukiwanie własnych korzeni jest obecnie bardzo modne. Stanowi ono również poszukiwanie szerszych powiązań. O tym, co się stało, ale także o tym, co się mogło stać. Jest jak trzymający w napięciu kryminał.

W każdym razie jest wstępem do interesującej kroniki, która dzięki staraniom każdego z nas może się stać prawdziwą sagą¹.

Jeśli zapytamy uczennicę lub ucznia w szkole, gdzie obecnie mieszka i co robi popularny piosenkarz lub modelka, to z bardzo dużym prawdopodobieństwem można przewidzieć, że nie będą się długo zastanawiać nad udzieleniem odpowiedzi, z której możemy dowiedzieć się także wielu pikantnych szczegółów. Kiedy jednak zapytamy o ich dziadków, często nie potrafią odpowiedzieć. Jest przy tym rzeczą pewną, że babcia lub dziadek czy też dalsi krewni są dla naszego życia ważniejsi niż osoby ze świata polityki albo show-biznesu. Żyjąc czerpiemy z istoty tradycji kulturalnej i rodzinnej, bez której nas w ogóle by nie było.

Wiele współczesnych międzynarodowych analiz wskazuje na to, że młodzież środkowoeuropejska (zatem także czeska i polska) legitymuje się porównywalnym z wieloma innymi wysoko rozwiniętymi krajami poziomem wykształcenia. Jaki jest jednak jej stosunek do ojczyzny, historii i tradycji? Jaka jest jej świadomość narodowa, co jest gotowa poświęcić w porównaniu z pozostałymi narodami? Już lekko zdezaktualizowane, ale mimo tego stale przydatne wyniki międzynarodowej analizy „Młodzież i historia” świadczą o tym, że skale tych wartości już się w widoczny sposób rozchodzą².

Jeżeli weźmiemy jeszcze pod uwagę fakt, który specjaliści tradycyjnie określają jako kryzys generacyjny, to stwierdzimy, że nastąpiło pogorszenie stosunków i komunikacji między rodzicami, dziećmi, dziadkami i wnukami. Konsekwencją tego stanu rzeczy jest często osłabienie zwartości rodziny, brak pielęgnowania wspólnych wartości czy wspólnych tematów. Ogólnie biorąc mamy do czynienia z osłabieniem jakości życia rodzinnego – kryzys komunikacyjny i etyczny. Jednym z możliwych punktów wyjścia zdaje się właśnie być wspomniany już wspólny temat, który może zapoczątkować wzajemną komunikację i stać się płaszczyzną porozumienia między osobami starszymi i młodszymi, i odwrotnie. Historia rodziny, ukryta w niej pamięć, poszukiwanie powiązań historii rodzinny z „małą historią” miejscowości i regionu, gdzie uczeń mieszka, państwa,

¹ W ostatnich latach w USA kult przodków stał się modą i koniecznością. Amerykanie, oprócz innych kultów, zaczęli uznawać także kult przodków. Duży ośrodek i archiwum w Salt Lake City gromadzi materiały o historii rodzin z całego świata. W jego poszczególnych działach można studiować dostępne źródła o dziejach swych rodzin i rodów.

² Wyniki analizy z Republiki Czeskiej por. KLÍMA a kol. *Mládež a dějiny*. CERM: Brno 2001.

z wydarzeniami historycznymi w ogóle. Nie bez znaczenia jest również to, że tego rodzaju poszukiwania są motywacją do uporządkowania materiałów dotyczących rodziny, dokumentów, fotografii, filmów amatorskich. Stanowi to okazję do usunięcia niejasności i niedokładności w tych materiałach, pojawia się tu także nadzieja na przywrócenie zwartości rodziny, tolerancji i na przykład solidarności.

Uwzględniając wymienione zależności zajmiemy się przynajmniej w sposób ogólny środkiem przekazu, który z uwagi na me zainteresowania badawcze jest mi najbliższy: filmem. W przeszłości specjaliści filmowi badali i interesowali się przede wszystkim profesjonalną kinematografią. W ostatnim czasie wysuwają się na czoło alternatywne formy produkcji filmowej, których cechą charakterystyczną jest o wiele węższa specjalizacja, z czym wiąże się mniej liczny udział publiczności, np. film przemysłowy powstający na zamówienie zakładów przemysłowych, film amatorski zrealizowany w ramach klubu filmowego, i last but not least film rodzinny wyświetlany w wąskim kręgu krewnych i przyjaciół. Całkowita odmienność filmu rodzinnego w porównaniu z pozostałymi obszarami kinematografii, biorąc pod uwagę kadry filmu i jego produkcję, dystrybucję i projekcję zwiększa jego atrakcyjność dla poszukiwań badawczych jako cennego źródła nowego rodzaju informacji i to nie tylko dla historii filmu, ale także dla powszechnej historii społecznej. Uważam, że do tego aspektu filmu rodzinnego można nawiązać w formie elementarnej również w szkole. Zwrot ku kinematografii osobistej można też uzasadnić pewną „nieufnością”. Szczególnie konserwatywni historycy powątpiewają w użyteczność analizy obrazu przeszłości przekazywanej za pośrednictwem historycznych filmów fabularnych i dokumentalnych, czyli w dziełach często będących narzędziem władzy politycznej i ekonomicznej w czasie ich powstania³. Jednakże poszukiwanie nowych źródeł materiałów obrazowych miało też swoją bardzo praktyczną przyczynę, mianowicie pewne sprofanowanie ciągle przetwarzanych ujęć, które filmowcy opracowujący tematy historyczne uzyskiwali z archiwalnych baz danych.

Aczkolwiek w rozwoju technicznym, biorąc pod uwagę początki kinematografii, dokonało się kilka rewolucyjnych przemian, podstawowe

³ Film rodzinny istnieje już od samego początku kinematografii od czasu wynalazku braci Lumier w 1895 r. W wymienionym roku można było obejrzeć kilkusekundowy filmik współcześnie znany pod tytułem „Śniadanie dziecka”. O stosunku historyków do filmu fabularnego por. KOPAL, P.: *Kinematograf mistra Theodorika Medievalist a film*, in: „Dějiny a současnost” 2/2007, s. 24-27.

tematy rodzinnych kronik filmowych wydają się pozostawać takie same. Pomimo tej oczywistej, jednak nie całkiem dominującej monotematyczności i wbrew pierwotnemu ukierunkowaniu na specyficzny i niezbyt liczny krąg widzów, dla których nakręcone kadry były bezpośrednio przeznaczone, film rodzinny lub amatorski stopniowo zaczyna przyciągać uwagę historyków filmowych.

Pierwsze impulsy do wykorzystania filmów rodzinnych nie pochodziły z ich kręgu⁴. W większości przypadków była to inicjatywa pojedynczych osób przez dłuższy okres czasu zajmujących się tą marginalną kinematografią, osób w różny sposób związanych z filmem amatorskim, które były bądź twórcami amatorami lub już profesjonalnymi filmowcami. W Europie tego typu działalność pojawiła się w szerszej skali mniej więcej od lat 70., przy czym na początku przebiegała w kilku państwach równoległe, ale zarazem niezależnie od siebie. Ważną rolę, przyczyniającą się do popularyzacji tych zainteresowań często pełniły stacje telewizyjne, zwłaszcza te regionalne, które część ze zgromadzonego materiału wykorzystywały do produkcji archiwalnych cykli dokumentalnych. Telewizja wspierała te projekty finansowo lub oferując zaplecze techniczne. Z wielu zagranicznych przykładów tego typu programów można wymienić chociażby cykl telewizji belgijskiej, węgierskiej czy niemieckiej. Pod koniec lat osiemdziesiątych podobny cykl przygotowała także Czeska Telewizja w postaci dwunastoodcinkowej serii „Wiek prywatny” (czes. *Soukromé století*)⁵. Równoległe zaczyna się jednak aktywizować środowisko profesjonalnych archiwów filmowych. Przede wszystkim regionalne archiwa państw Europy Zachodniej zaczynają gromadzić materiał filmowy przedstawiający życie mieszkańców z ich regionu⁶. W podobny sposób włączyło się w omawiany proces także

⁴ W warunkach czeskich o znaczeniu archiwizacji kronik rodzinnych mówiło się tylko w związku z instytucją rodziny.

⁵ Materiał filmowy zaczął gromadzić dokumentalista Jan Šikl, który założył również Archiwum Prywatnej Historii Filmowej (czes. *Archív soukromé filmové historie*). Przy współpracy z Czeską Telewizją nakręcił potem dwunastoodcinkowy serial „Wiek prywatny” (czes. *Soukromé století*).

⁶ W 1991 roku część z nich połączyła się w powstałym europejskim stowarzyszeniu skupiającym osoby prywatne i instytucje zajmujące się filmem nieprofesjonalnym – European Association Inédits (EAI). Kolejną międzynarodową organizacją, w której podejmuje się tematykę rodzinną, jest Fédération Internationale des Archives du Film (FIAF). Dzięki jej staraniom kinematografia rodzinna pod koniec lat 90. została podniesiona do rangi kinematografii profesjonalnej.

czeskie Narodowe Archiwum Filmowe w Pradze, które wśród swoich zbiorów wydzieliło specjalne miejsce dla kronik rodzinnych i filmów amatorskich.

Powyższe stwierdzenia są nie tylko argumentem, ale równocześnie także odpowiednim pomysłem do podejmowania przez uczniów działań alternatywnych w szkole i poza nią. Mogą one przybrać formę mniejszych zadań, częściowego lub całościowego projektu. Możemy im nadać nazwę roboczą na przykład: *Poszukujemy swoich przodków, Poznajemy przeszłość, Lepiej rozumiemy teraźniejszość*. W jego ramach uczniowie mogą sobie uświadomić swoje korzenie i rozwój swojej historii rodziny, ewentualnie to w jaki sposób wpływała na nią ta „duża historia”.

Co uczniowie mogą w filmach stwierdzać i oceniać? Autor zazwyczaj uważał treść ujęć za bezpośrednią rejestrację rzeczywistości, nie biorąc pod uwagę ich celowości. Właśnie dla kronik rodzinnych jest charakterystyczna bezkonfliktowa serdeczna atmosfera, która przeważa w większości prywatnych ujęć.

Uczeń więc nadal będzie się interesował okolicznościami powstania dzieła, ewent. formą filmową. O ile w przypadku profesjonalnych filmów fabularnych i dokumentów kładzie się większy nacisk na konstrukcję i przedstawienie interesującej historii, w rodzinnych kronikach filmowych linia narratorska jest całkowicie zignorowana poprzez swą niezwykle „rozproszoną” formę. Ta charakterystyczna, stopniowo niknąca fragmentaryczność została filmom rodzinnym do pewnego stopnia narzucona przez warunki techniczne⁷.

Kolejne pole działania znajdzie uczeń w sferze estetycznej: Filmy rodzinne nie odpowiadają przyjętym wyobrażeniom o tym, jak ma wyglądać dobrze zrobiony film. Musi zatem zaakceptować jego wyjątkowość i przyjąć poniekąd inne kryteria wartości, przede wszystkim w sferze estetycznej. Aby dotrzeć do realnych osób, rekwizytów i środowiska, musi pozbyć się uprzedzeń w stosunku do częściowych przejawów tzw. niedoskonałości nakręconych ujęć, braku ostrości, zbyt szybkiego ruchu ręcznej kamery, ruchów obrazu, nieprawidłowej ekspozycji, która u filmów rodzinnych występuje częściej niż u dzieł profesjonalistów.

⁷ Na wyniki pracy filmowców amatorów wpływały przede wszystkim ograniczone i złe warunki techniczne. Ostateczna fragmentaryczność nie wydawała się autorom filmów rodzinnych czymś niewłaściwym także dlatego, że wielu z nich pochodziło ze środowiska fotografów amatorów i swą działalnością filmową nawiązywali do fotografii rodzinnej.

Następną dziedziną zainteresowania ucznia może się stać ustalenie ogólnej długości rodzinnych kronik filmowych, które w archiwach rodzinnych zazwyczaj tworzą serię wielokrotnie przekraczającą klasyczny czas projekcji filmu pełnometrażowego. Orientację w tak dużej ilości materiału obrazowego pozbawionego dźwięku utrudnia częsty brak napisów początkowych i końcowych, tak samo jak napisów objaśniających, które informowałyby widza o bohaterach filmu i miejscu, w którym film został nakręcony. Obrazowa kronika bez tych informacji może się jawić jak film bez początku i końca. Dlatego podczas jej „opracowywania” może okazać się pomocne chronologiczne uporządkowanie poszczególnych zwojów filmów i rzadziej karteczki ze związłymi informacjami o dacie i miejscu kręcenia filmu.

W porównaniu z większością filmów nakręconych w warunkach profesjonalnych treść filmów rodzinnych jest bardziej anonimowa. Ponieważ nieodłącznym elementem podczas projekcji filmu rodzinnego zawsze był komentarz obecnych w danym momencie widzów, w spontaniczny sposób wyrażających swoje poglądy na temat oglądanych wydarzeń. Przy tym uwagi publiczności nie ograniczały się tylko do sytuacji na ekranie, ale dotyczyły również samych okoliczności kręcenia filmu czy utrwalonych w filmie osób. I tu właśnie pojawiają się szerokie możliwości, przyczyniające się do wspierania komunikacji rodzinnej i solidarności, ponieważ uczeń jako badacz to minimum podstawowych informacji zawartych w obrazie filmowym poszerza w trakcie rozmowy z członkami rodziny oraz wykorzystując inne dodatkowe źródła pisane i obrazowe. Może w sposób pośredni współprzeżywać rodzinne wydarzenia. Może z osobami bezpośrednio uczestniczącymi w kręceniu filmu tworzyć dodatkowe komentarze, zarówno w postaci pisemnej jako skrótowy przegląd przedstawionych miejsc i osób, jak i w formie nagrań dźwiękowych, które można dzięki nowoczesnej technice audiowizualnej stosunkowo łatwo dołączyć do obrazu, tworząc w ten sposób kompleksowe dźwiękowo-obrazowe źródło informacji. Nagrany komentarz jest w zasadzie bliski pierwotnemu rytuałowi projekcji rodzinnej, od której różni się silniejszą nostalgiczną atmosferą, wynikającą z dłuższego upływu czasu od nakręcenia materiału. Można też obserwować, jaką reakcję wśród widzów wywołują wyświetlane ujęcia – w obrazach i w pamięci nagle wynurzają się pozornie zapomniane szczegóły.

W ten sposób oczywiście w żadnym razie nie wyczerpaliśmy możliwości wykorzystania filmów rodzinnych. Na podstawie częstotści

występowania i form przedstawienia mogą uczniowie podobnie jak współcześni historycy analizować wybrane tematy: Czesi i zagranica – urlopy rodzinne, pobyty służbowe i podróże, reportaże turystyczne lub z dziedziny życia społecznego: praca, zabawa, sport, kultura, polityka, podróże. Można zanotować zmiany przejawiające się w okresie pewnego odcinka czasu lub zmiany uzależnione od poszczególnych regionów, od poszczególnych grup społecznych, przy czym zmiany te można uzasadnić także odwołując się do ówczesnych filmów fabularnych lub wyświetlając wybrane sekwencje.

Właśnie ta różnica pomiędzy produkcją profesjonalną a filmami rodzinnymi jest zasadniczą motywacją zwiększonego zainteresowania historyków kinematografią rodzinną zarówno jako odrębnego fenomenu, jak i specyficznego źródła historycznego, uzupełniającego informacje ze źródeł, które obecnie są o wiele bardziej przeanalizowane.

Pomimo, że podstawową cechą kategorii filmów rodzinnych jest ich prywatny charakter, poprzez przekazanie wyników badań, przeprowadzonych przez uczniów na prywatnym materiale rodzinnym, za pośrednictwem lekcji historii może nastąpić wzmocnienie powiązań między przestrzenią i „dużą historią”. I to jest ten aspekt, który jeszcze zwiększa znaczenie podobnego działania, uwzględniającego podstawowy kontakt z metodami pracy historyka i wymieniane już zalety społeczne.

Bibliografia

- Horský J., Seligová M., *Rodina našich předků*, Praha 1997.
Horská P., *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
Klíma B. a kol., *Mládež a dějiny*, Brno 2001.
Kopal P., *Kinematograf mistra Theodorika Medievisté a film*, in: „Dějiny a současnost” 2/2007, s. 24-27.
Labischová D., *Didaktická média ve výuce dějepisu*, Ostrava 2008.
Labischová D., Gracová B., *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*, Ostrava 2008.
Možný I., *Sociologie rodiny: její vývoj, teorie a základní problémy*, Praha 1999.
Rodina jako instituce a vztahová síť. Edited by O. Matoušek. Praha 1993.
Verner P., *Mediální výchova*, Praha 2007.
Vychodská H., *Dějepis hrou: metodické inspirace a didaktické hry*, Plzeň 2008.

